

A NYELV ÉS A KULTÚRA VISZONYÁRÓL

(A 4 perces mérföld)

LOTZ JÁNOS

Az „ideális célok”, melyeket a sportvilágban szokás kitűzni, esettanulmányul kínálkoznak a nyelv és a kultúra közötti viszonyról folyó, manapság divatos vitában. Az angolszász mértékeket és a méterrendszert használó országok között meglevő különbség esetleg újabb fényt vethet a nyelvi tényező szerepére.

1954 májusában, amikor Bannister megfutotta az „álmérföldet” (egy mérföldet 4 percen belül), az újságok egy csomó más, a sportokban elérendő ideális célkitűzést tettek közzé: 9 másodperc 100 yardon, 7 láb a magasugrásban, 16 láb a rúdugrásban, 60 láb a súlylökésben (ez utóbbit néhány napon belül el is érték). E célkitűzések a férfi atlétákra vonatkoztak; hozzátehetnénk még ezekhez az akkori női „álmérföldet” is: egy mérföld 5 percen belül (szintén elérték még ugyanabban a hónapban).

Minden ilyen „ideál” azt célozza, hogy bizonyos állandó távolságok futásának rekordideje meghatározott számú másodpercre vagy percre csökkenjen, illetőleg, az atlétika más ágaiban, az ugró- és dobószámokban, a meglevő távolsági vagy magassági rekordok meghatározott számú hosszúságegységre emelkedjenek. A szóban forgó számok egyszerű egész számok, ha a cél-szám alacsony és „kerek számok”, ha ez a szám nagyobb (4 perc, 12 láb, 60 láb, és nem $3\frac{3}{4}$ perc egy mérföldön vagy 61 láb a súlylökésben). Ilyen célok természetesen léteznek más sportokban is (pl. a súlyemelésben vagy a 0,300 ütésátlag a baseballban).

Hogy e célok a nyelvhasználat és nem más függvényei, azzal válik érzelhetővé, hogy nyelvi megformálásuk más az angolszász és más a méterrendszert használó országokban. Az utóbbiakban ezek számítanak ideális céloknak: 10 másodperc 100 méteren, 20 kilométer az egyórás futásban, 80 méter a gerelyvetésben stb. Éppen a nyelvtől való ilyenfajta függés miatt nem lehet e célokat „adekvát módon” lefordítani: 1609 métert 4 percen belül megpróbálni lefutni nem ugyanaz, mint hajtani a 4 perces mérföldért.

E céloknak ésszerű közelségben kell lenniök, épphogycsak a jelenlegi rekordok fölött, és ezért nyilvánvaló, hogy az adott ideális cél csakis az egyik mértékrendszerben adható meg; például az angolszász országokban ez a cél 7 láb a magasugrásban, egy fél hüvelykkel több, mint a jelenlegi 212 cm-es világrekord: a 220, vagy éppen a 225, sem nem elég „kerek”, sem nem elég realizisztikus.

Ha egy ilyen ideális cél divatosá válik a sport világában, mint pl. a 4 perces mérföld, a rendezvények száma, ahol az illető esemény programra kerül, szintén

növekszik (pl. az egymérföldes futást Európa méterrendszerrel használó országaiban is megrendezik). Ha az ideális célt elérték, fokozatosan eltűnik az emberek emlékezetéből; ez történt a 30 perccel 10 kilométeren és ez fog történni az álommérfölddel is.

Kétségtelen, hogy ezek a sportteljesítményekre szabott ideális célok feltételeznek egy nem-nyelvi jellegű általános kulturális keretet: a szám és a mennyiség tisztelét, a fizikai csúcsteljesítmények nagyraértékelését és aprólékos számontartását, az ember fizikai teljesítőképességének realisztikus felmérését, amelyben a jelenlegi csúcsteljesítmény mintegy vonatkoztatási pontként szerepel, s az extrapoláció innen történik. Ámde e célokat nyelvileg is meg kell formálni. A nyelvi kifejezés egy jelzős szerkezet, amelyben egy számot valamely idő-, hossz-, ill. súlymérték követ. Az ideális célok e kifejezései könnyen elemezhetőek és magyarázhatóak alaktani egyszerűségük és jelentéstani-fogalmi áttetszőségük miatt.

A nyelvi kifejezés második részét, az idő- és hossz mértéket a tradíció és a konvenció határozza meg. A láb—yard rendszer, alapegységeinek nagyobb száma következtében az ideális célok sokkal nagyobb választékát kínálja, mint a méterrendszer. E mértékegységek kifejezései vagy egyedülálló morfémák (second [másodperc], minute [perc], hour [óra], inch [hüvelyk], foot [láb], year [év], mile [méröld], meter [méter]) vagy, a méterrendszerben, egységesítő hangsúlymintával ellátott, következetesen formált morfémák (centimeter, kilometer stb.).

A kifejezés számrésze két nyelvi problémát vet fel, s ezeknek lélektani és kulturális implikációik vannak: (a) az alacsony, elemi számok és (b) a kerek számok problémáját.

A számsor elejét az egész emberiség közös kulturális tulajdonának tartják, bár egyes kultúrákban épphogycsak az első néhány szám fordul elő. Ezek egyedülálló morfémák az angolban és sok más nyelvben. A kerek számok, másfelől, bizonyos számok szelekcióját követelik meg: az alapszámokét (pl. tíz, ezer, az „-illió” számok stb.), amelyek a nagy számok kezelését lehetővé teszik. Az alapszámok kultúránként változnak (vagy akár teljességgel hiányozhatnak); sőt mások és mások lehetnek egyazon kultúra különböző területein (pl. a nyugati kultúra a tizenkettőt a tojásokra és a papírra tartja fenn; a svédben a *tjog* (húsz) a rákok számának megállapítására használatos; az akkád 12 és 60 az időmértékekben él tovább; általában a tízes számrendszer uralkodik a számok világában, de nem az angolszász országok mértékegységeiben. Ebben az összefüggésben érdekes megemlíteni, hogy az Egyesült Államok és a szomszédos Kanada pénzrendszerükben a tízes számrendszerrel használják, míg a Brit Birodalom (Kanada kivételével) kevert számrendszerrel használ pénzában, a már említett alapszámokat: $20:12:\frac{12}{2}$. (pound: shilling: penny), a 21-gyel (guinea), mintegy különleges dísszel kiegészítve. [Jelenleg azonban a Nemzetközösség tagjai egymás után térnek át a tízes számrendszerre.]

A kerek számok vagy maguk is alapszámok vagy egyszerű kombinációban állnak az elemi számokkal. A „kerekségnek” különböző fokozatai vannak: bármely elemi szám összekapcsolása bármely alapszámmal kerek számot eredményez (60, 200,000 stb.), bizonyos repetitív típusokat is, mint amilyen a 110, 880 vagy a Jelenések Könyve vadállatának 666-os száma, kereknek tekintenek, ahogyan annak tekintik az 5-öt, az 50-et stb. és a 25-öt, 250-et stb. a tízes számrendszerben. Annak az érzete, hogy mi kerek s mi nem, országonként változhat, pl. a 16-ot — a konti-

mentális Európával szemben — sokkal inkább érzik kereknek az angolszász országokban, mert ott ez alapszám a mérésben: 16 uncia = 1 font. Mindezekben a számkifejezésekben a tisztán nyelvi rész alaktanilag egyszerű, és a kifejezés csak néhány különböző morfémből áll: ez lélektanilag magától értetődő; a vonatkoztatási rendszer, másrésztől a történeti-kulturális véletlenek határozzák meg. A quatre-vingt-dix 'four score and ten' típusú kifejezések státusa, valamint az olyan problémák, mint a bankjegynyomás és hatása a nyelvi kifejezésre kívül esnek e cikk vizsgáldási területén. (A kerek számoknak megfelelnek az egyszerű törtek, különösen a bináris osztatúak, mint a fél, negyed stb. és a tizedesrendszerben azok a törtek, amelyek ,5-re vagy ,25-re stb., azaz a egymást követő felezések tizedes megfelelőire végződnek, s ez ad magyarázatot arra, hogy miért is tartjuk az előbb említett 5-öt, 25-öt stb. kereknek.)

Az elemi és kerek számok jelentős szerepet játszanak kultúránk „dezideratív-imperatív” vonatkozásaiban: a jogban, az életkori határookban, a kifogható hal megengedett hosszában, a sebességkorlátozásnál (melynek szoros kapcsolata van a szállítás problémáival); a sportvilágban: a futás-távokat kerek számokban adják meg (a maratoni futás hossza, 26 mérföld és 385 yard, quasi-tradicionális táv, amelyet az első Olimpiai Játékokon vezettek be); a társadalmi eseményeknél: házassági évfordulók, osztálytalálkozók, bicentenáriumiok; az árakban és a bérekben (az amerikai 9,95 dolláros árcédula a kerek számok szándékos elkerülése, s e szándék éppen arra irányul, hogy lélektanilag úgy befolyásolja a vásárlót, hogy az a cikket a hozzá árban alulról legközelebb álló, „kerek” árú cikk körébe sorolja). A tényleges mérések-nél a pontosság bármely ésszerű foka alkalmazható (a futóidőket általában tizedmásodpercekben adják meg, a távolságokat yardokban vagy a mérföld törtreszeiben; a méterrendszerben az ugrásokat és dobásokat teljes centiméterekben mérik), de még ha egyenesen számszerű adatok közléséről van is szó, a kerekítés ezekben az esetekben is mindennapi jelenség: a régi sírköveken az életkor kerek tízesekben szerepelt, még leggyakrabban a legközelebb álló ötösökkel kiegészítve. Így tehát az alaki-fogalmi egyszerűség, s nem a tényeknek jobban megfelelő, objektív utalás az, ami döntő.

A számok használata e célkitűzéseknél kulturális eseményeket, illetve ezektől függő viselkedési módokat határoz meg. A nyelvi kifejezés egyszerűsége s az ennek megfelelő egyszerű fogalmi elrendezés tűnik felelősnek az ideális célkitűzések felállításáért, és ezeket nem lehet megmagyarázni nem-nyelvi vonatkozásokkal, biológiai sajátosságokkal és hasonlókkal. A nyelvi kifejezés egyszerűsége, úgy tűnik, más szemantikai területeken is (mint a színek, a rokonság, a térbeli elhelyezkedés, a mozgások területe) alkotó elvként hat, s ezekben az esetekben az egyszerű morfémák és a morféma-kombinációk olyan kifejezésekkel állnak szemben, amelyek pontosabb leírást és azonosítást eredményezhetnek ugyan, de nyelviileg bonyolultak és nehézkesek.*

Fordította:

SIMONCSICS PÉTER

* A fordítás a szerző az *International Journal of American Linguistics* 21. kötetének 2. számában (1955. április) megjelent cikkének egy korrigált változatán alapul. A megrás óta eltelt 18 esztendőben teljesen kicserélődtek a sport „ideális” célkitűzései, de nyelvi megformálásukban a szerző által leírt elvek maradéktalanul érvényesek.

ON LANGUAGE AND CULTURE

(The 4 minute mile)

by

J. Lotz

This is the Hungarian version of a paper which was originally published in the *International Journal of American Linguistics* Vol. 21., No 1 (April 1955), pp. 187—189.